

Primerjalne skladenjske zgradbe s stališča slovenske teorije jezikovne naravnosti

Helena Dobrovoljc

IZVLEČEK: Prispevek predstavlja temeljne pojme slovenske teorije jezikovne naravnosti, v izpeljavah kot sosledju predpostavk teorije pa so obravnavane primerjalne skladenjske strukture. Napovedi jezikovnega vedênja so v teh izpeljavah dobljene po povezavah vrednosti v lestvicah, ki predstavljajo jezikovna dejstva, nakazana z razlikovalnimi parametri, in ki so utemeljene z devetimi merili teorije.

ABSTRACT: The article describes some basic notions from the Slovene theory of linguistic naturalness. In the deductions resulting from theoretical premises the comparative syntactic structures are discussed. In these deductions the predictions of linguistic behaviour result from mutual linking of values in scales representing linguistic facts. They are indicated by means of distinctive parameters and based on nine criteria of this theory.

1 Osnovni pojmi slovenske teorije jezikovne naravnosti

Teorija naravnosti izhaja iz predpostavke, da je jezikovna zmožnost prirojena, da ima vsak govorec nezavedno uzaveščen oziroma delno celo gensko določen sistem jezikovnih pravil, na podlagi katerih tvori jezikovne zgradbe. Te jezikovne zgradbe so glede na potek govorjenja ali glede na kodiranje za človeške možgane bodisi lažje bodisi težje. Tisto, kar je za možgane lažje, je v naravnem jezikoslovju¹ opredeljeno kot bolj naravno, kar je temeljna postavka teorije naravnosti. Ker so dejavnosti človeških možganov težko preverljive, skuša teorija s pomočjo sistematičnega zajetja in osvetlitve empiričnih podatkov informirati o prednostnih razmerjih med jezikovnimi prvinami v okviru istega strukturnega sestava, tj. določiti, kateri jezikovni pojavi so lažji, tj. bolj naravni, oziroma težji, tj. manj naravni. Kot naravne se pojmujejo tiste

¹ Besedni zvezi *naravno jezikoslovje* in *teorija jezikovne naravnosti* sta sopomenski. Izraz *naravnost* je prevzet iz mednarodne teorije o jezikovni naravnosti, in sicer kot prevod angleškega *naturalness* oziroma nemškega *Natürlichkeit*; ne uporabljamo ga v dobesednem pomenu, temveč kot strokovni izraz.

prvine, v razmerju do katerih so druge prvine manj naravne, pri čemer obstoj manj naravne jezikovne danosti implicira tudi obstoj bolj naravne, ne pa tudi obratno.

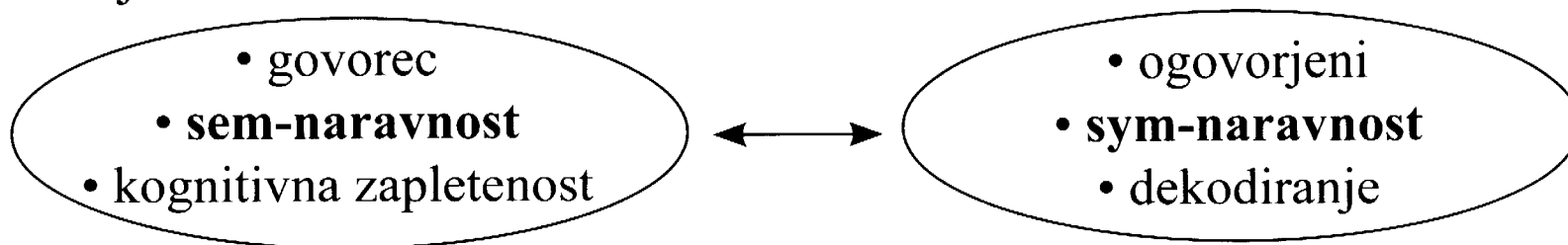
Za slovensko teorijo jezikovne naravnosti, ki jo je razvila skupina jezikoslovcev germanistov mlajše generacije pod Orešnikovim vodstvom, je bistvenega pomena Mayerthalerjevo pojmovanje naravnosti/zaznamovanosti kot »ujemanje s tipičnimi lastnostmi govorečega« (Mayerthaler [1981] 1988, 8). Mayerthaler je – za razliko od svojih predhodnikov, ki so sicer vedeli, da so nekatere jezikovne zgradbe naravnejše za govorca in druge za ogovorjenega, vendar niso ločevali med njimi, saj so predpostavljali, da je zaznamovanost za oba udeleženca v sporočanju enaka – na podlagi ločevanja med preprostim in zapletenim uvedel bistveni razloček med naravnostjo za govorca in naravnostjo za ogovorjenega. Ti dve vrsti naravnosti je v luči dejstva, da so možgani vseh govorcev enaki, vrednotil s pomočjo meril, ki niso jezikovno specifična, temveč so odziv možganskih procesov, ter te vrednosti izražal z lestvicami naravnosti. Slovenska teorija jezikovne naravnosti predstavlja podaljšek te, t. i. celovške šole jezikovne naravnosti: deloma je prevzela že nakazane možnosti, deloma pa nadgradila načela naravnega oblikoslovja, kar je pogojeno tudi s premikom gradivskega jedra teorije iz oblikoslovja v skladnjo (Orešnik 1999), kasneje pa v (obliko)skladnjo² (Orešnik 2001). Težišče slovenske teorije je preučevanje (obliko)skladenjskih sopomenskih izrazov, imenovanih *dvojnici*,³ ki imata različno stopnjo naravnosti. Ker je sopomenskost dvojníc pojmovana zelo široko, moremo dvojnici razumeti tudi kot zgradbi, ki ju povezuje ista *krovna kategorija* (tj. tipska povezovalna lastnost) in ki se ločita v največ dveh razlikovalnih parametrih. (Prim. Orešnik 1999, 18.) Slovenska teorija naravnosti v zvezi z dvojnícami ne govori o pretvorbenih možnostih, temveč o pogojih za soobstajanje ene in druge dvojnice.

Slovenska teorija naravnosti predpostavlja, da udeleženec sporazumevanja pri sporazumevanju niha med dvema osnovnima nasprotujočima si dejavnikoma: med *gospodarnostjo izražanja*, ki sledi težnji po čim manjšem naporu govorca, in

² Oblikoskladnja (morfosintaksa) je mednarodno uveljavljen izraz za tisto področje skladnje, ki je na meji med oblikoslovjem in skladnjo: oblikoslovje je preučevanje oblik, skladnja pa preučevanje pravil in kategorij, ki so osnova stavčni zgradbi. Oblike imajo pogosto stavčno funkcijo. Sem spada npr. slovenski pojav, da se v premih stavkih zani-kani predmet rabi v rodilniku, tudi vsa raba sklonov/oblik sodi v morfosintakso. Zapis z oklepajem ima tehnično funkcijo, in sicer v smislu gospodarnosti – beseda v oklepaju je neobvezna, kar pomeni, da beremo: oblikoskladnja in skladnja.

³ V slovenski teoriji jezikovne naravnosti so posamezni temeljni izrazi prekrivni z že uveljavljenimi slovenističnimi, vendar pa je teorija jezikovne naravnosti v definiranju ključ-nih pojmov konsistentna in v tem smislu tudi pojasnjuje svoj pojmovni aparat. Tako npr. izraz *dvojnica* v slovenski teoriji naravnosti uporabljamo v drugem pomenu besede kot v slovenistiki, kjer je npr. pri Toporišiču definirana kot »sopojavna oblika jezikovnega sredstva«, bodisi pisna, naglasna, končniška, besednozvezna, trpniška, besedna ... (To-porišič 1992, 34). V teoriji jezikovne naravnosti pa ne gre za stilistično pojmovanje, niti ni to izraz za dve pretvorbeni možnosti iste skladenjske zgradbe. Izraz je bil vendarle najbolj primeren za to, kar z njim označujemo, torej zgradbi ali pa kategoriji, ki ju povezuje ista *krovna kategorija*. Tako o dvojnícah govorimo tudi, kadar primerjamo ednino in množino, imenovalnik in tožilnik ipd. Dvojnici imata v teoriji naravnosti različno stopnjo naravnosti.

natančnostjo izražanja, ki sledi težnji po čim bolj učinkovitem sporazumevanju. Izhajajoč iz tega mora biti tudi utemeljevanje naravnosti jezikovnih potekov dvostransko: dvojnice so v slovenski teoriji opisane s *sem-* in *sym-*vrednostmi, pri čemer je v interesu govorca *sem-naravnost* (*sem* – *semantika*), v interesu ogovorjenega pa *sym-naravnost* (*sym* – *simbol*). Prva zadeva kognitivno zapletenost, druga pa dekodiranje.

Obe vrsti naravnosti izraža naravno jezikoslovje s *sem-* in *sym-lestvicami naravnosti*. Lestvice srečamo že pri Mayerthalerju (1981). Vrednosti v lestvicah so obratno sorazmerne glede na to, ali nastopajo v *sym-* ali *sem-lestvicah*: kar ima visoko *sem-*vrednost, je ugodno za govorca, zato pa manj ugodno za ogovorjenega; kar ima visoko *sym-*vrednost, je bolj ugodno za ogovorjenega in manj za govorečega. V slovenski teoriji jezikovne naravnosti smo (prim. Orešnik 2003, Dobrovoljc 2003) v težnji po metodološki omejitvi teorije oblikovali devet meril oziroma načel, s pomočjo katerih utemeljujemo lestvice *sem-naravnosti*. Merila so posplošitve, domneve o tem, kako delujejo možgani na področju skladnje in oblikoskladnje:

- (1) **Načelo najmanjšega napora:** Bolj *sem-naravno* je tisto, kar govorceu ob ubesedovanju povzroča najmanj napora. Kar je kognitivno preprosto, je lažje ubesediti, lažje priklicati iz spomina, za govorca torej ugodno in manj naporno; nasprotno povzroča več napora govorceu tisto, kar je ugodno za ogovorjenega. Zagovorniki tega pogleda se sklicujejo na Haversovo misel (Havers 1931, 171), da sta v jeziku dve nasprotujoči si naravni težnji – težnja po gospodarnosti (kratkosti, udobnosti) in težnja po jasnosti (nedvoumnosti, določenosti) izraza.⁴
- (2) **Načelo prototipičnosti:** Kar je prototipično, je glede na neprototipično bolj naravno. Pojem je prevzet iz psihologije (Rosch 1975), kjer pojmujejo kot prototipične tiste predstavnike (predmete ali pojave) določene vrste, ki imajo več razlikovalnih lastnosti kot drugi predstavniki (predmeti ali pojavi) iste vrste.⁵
- (3) **Načelo včlenjenosti v stavek:** Kar je dobro včlenjeno, je bolj naravno. V navezavi na prototipičnost je mogoče trditi, da je prototipični skladenjski

⁴ V večini jezikov je nikalnost kodirana s posebnimi sredstvi, navadno z nikalnico. Pri kodiranju trdilnosti posebnih sredstev skorajda ni. (Izjema je baje vietnamščina, ki naj bi kodirala tudi trdilnost.) Iz tega sledi, da so po načelu najmanjšega napora trdilni stavki bolj naravni od nikalnih.

⁵ Med osrednje predstavnike samostalniških besed je mogoče šteti samostalnike, med obrobne pa druge samostalniške besede, tj. samostalniške zaimke in posamostaljene pridevnike: > *sem* (samostalnik, druge samostalniške besede).

- položaj tisti, v katerem je skladijska prvina dobro včlenjena v skladijsko zgradbo (Orešnik 2003, 59).⁶
- (4) **Načelo pogostnosti:** Vse, kar je v jeziku pogostno, je tudi naravno. Trditev sledi dognanjem G. Fenk-Oczlon (1991).⁷
- (5) **Tipološko načelo:** Bolj naravno je tisto, kar je bolj razširjeno po jezikih sveta. Tipologija je povezana z univerzalijami, ki omejujejo raznolikost jezikov in omogočajo njihovo tipologizacijo: kar je najbolj naravno, je univerzalno.⁸
- (6) **Načelo velikosti razreda:** Majhen razred je bolj naraven kot velik, ker je med ubesedovanjem govorce lažje izbirati enote iz majhnega kot iz velikega razreda. To stališče potrjuje tudi načelo najmanjšega napora, saj je ob ugodnosti izbire izpostavljen čim manjši napor govorca.⁹
- (7) **Načelo specializirane rabe:** Specializirana raba nekega sredstva je bolj naravna od nespecializirane rabe. Za izražanje posameznih jezikovnih pojavov je namreč najbolj naravno sredstvo, ki je specializirano za izražanje takih pojavov.¹⁰
- (8) **Načelo rabe kategorije in izvedbe poteka:** Raba neke kategorije je bolj naravna od nerabe te kategorije in izvedba nekega poteka je bolj naravna od neizvedbe tega poteka.¹¹
- (9) **Načelo sprejemljivosti:** Sprejemljivo je vsekakor bolj naravno od nesprejemljivega.

Vsa merila je mogoče zapisati oziroma izreči v obliki lestvic naravnosti. Izhodiščna lestvica, iz katere izhajajo vse nadaljnje lestvice in ki je v skladu s trditvijo, da je bolj naravno tisto, kar je za možgane lažje, se glasi: > **sem (lažje, težje) / za možgane.**

⁶ Če primerjamo stavka *daj mi bele rokavice* in *daj mi rokavice, bele* ugotovimo, da je pridevnik *bel* v prvem stavku bolje včlenjen (integriran), bolj sem-naraven, v drugem stavku pa je slabše včlenjen. Ogovorjenemu je razumevanje olajšano v drugem primeru, saj je informacija izražena bolj razvidno.

⁷ Mayerthaler (1988 [1981]) je pogostnost uporabljal v dveh smereh: da je (a) naravno tisto, kar je pogostno (>sem = pogostno) in (b) da je pogostno tisto, kar je naravno (pogostno = >sem). V slovenski teoriji jezikovne naravnosti merilo pogostnosti upoštevamo le v duhu trditve, da je vse, kar je v jeziku naravno, tudi pogostno (a). So pa naravni lahko tudi nepogostni pojavi. Pogostnost ugotavljam po 162-milijonskem besedilnem korpusu *Nova beseda* ali s pomočjo tistih spletnih iskalnikov, pri katerih je mogoče uporabiti krnilniško iskanje, tj. iskanje po sklonskih oblikah (*Najdi.si*).

⁸ Najbolj naravno je število, ki je po jezikih najbolj razširjeno

⁹ Osebni zaimki predstavljajo v okviru vseh samostalniških zvez le majhen razred enot.

¹⁰ V slovenščini se povratnost izraža s povratnimi in nepovratnimi osebnimi zaimki; če ima jezik povratne in nepovratne osebne zaimke za izražanje povratnosti, potem so povratni zaimki bolj naravni za izražanje povratnosti.

¹¹ Označevanje sklona je mogoče pojmovati kot potek, sklon sam pa je kategorija: samostalniki moškega spola stojijo v specifičnem jezikovnem okolju v tožilniku, le nekateri pa so označeni, npr. pri živih samostalnikih moškega spola je tožilnik ednine (kategorija) označen (*očeta, raka*) ali neoznačen (*klobuk*). V tem primeru govorimo o izvedbi poteka, ker kategorijo sklona označimo.

2 Povezovanje lestvic naravnosti in napoved jezikovnega vedênja

Že v *teoriji zaznamovanosti* so si njeni predstavniki prizadevali odkriti zakonitosti v posameznih jezikovnih okoljih, ki bi jih omogočile, da bi zmogli napovedati predvidljive posledice. Tako je Jakobson (1932) – ob tem, da je opazoval dve nasprotni oblikoslovni kategoriji – izhajal iz predpostavke, da sta obe kategoriji enakovredni in da je vsaka določena s pozitivno izraženo lastnostjo: kategorijo I označuje A, kategorijo II označuje B.

Ali vsaj: kategorijo I označuje A, kategorijo II označuje odsotnost A-ja ali zanikanje A-ja.

Splošne lastnosti soodnosnih kategorij je po Jakobsonu mogoče napovedati tudi drugače: če za kategorijo I napovemo obstoj lastnosti A in za kategorijo II ne moremo napovedati obstoja lastnosti A, to ne pomeni, da lastnost A v kategoriji II ni prisotna. Splošni pomen kategorije II nasproti kategoriji I je omejen na odsotnost »označevanja z A-jem« (*A-Signalisierung*). Kasneje je Jakobson (1971) še bolj formaliziral definicijo razmerja zaznamovanosti. Določil je, da osnovni pomen zaznamovane kategorije določa prisotnost določene (negativne ali pozitivne) lastnosti A; osnovni pomen ustrezajoče nezaznamovane kategorije pa glede lastnosti A ne določa nič in posredno napoveduje odsotnost lastnosti A. Nezaznamovani izraz je vedno nasproten glede na zaznamovani izraz, toda na stopnji osnovnega pomena so nasprotja lahko interpretirana kot »navedba A-ja« proti »nenavedba A-ja«, medtem ko na stopnji ožjih, jedrnih pomenov naletimo na nasprotje »navedba A-ja« proti »navedba neA-ja«.

Slovenska teorija jezikovne naravnosti pa zmore *napovedati jezikovno vedênje* oziroma natančneje: zna povedati, pod katerimi pogoji je neko jezikovno vedênje napovedljivo. Ključnega pomena za slovensko teorijo predstavlja predpostavka, da se elementi lestvic naravnosti povezujejo v skladu z vnaprej določenimi pravili. Povezovanje vrednosti izhaja iz Andersenovega načela, ki ga je poimenoval *priliskovanje zaznamovanosti* (*markedness assimilation*) in ga v poznih šestdesetih letih uvedel v glasoslovje (Andersen 1968, 175–174) ob proučevanju položajnih različic slovanskega *s*.

Predpostavka slovenske teorije jezikovne naravnosti je, da obstaja med vrednostmi zaznamovanosti *ikonizem*. Medtem ko je Jakobson (1966) povezavo med obliko in pomenom pojmoval kot povezavo med kvalitetami oblik in pomenov, je Andersen (1968, 1972) in za njim Shapiro (1972) ikonizem vrednosti smatral kot povezavo med nezaznamovanimi oblikami in nezaznamovanimi pomeni: oziroma ikonizem vrednosti nakazuje povezavo med nezaznamovanimi enotami in nezaznamovanim okoljem. Celovška šola je v teorijo naravnosti uvedla načelo *konstrukcijskega ikonizma* (Mayerthaler 1988 [1981]; Dressler idr. 1987). Kodiranje je ikonično, če je kognitivno manj naravna kategorija (torej manj sem-naravni element lestvice) kodirana kot bolj razvidna (Mayerthaler 1987, 48). Konstrukcijski ikonizem torej temelji na načelu, da je neenakost med dvojnicama z različno sem-vrednostjo pogojena z neenakostjo njunega kodiranja. (Prim. Mayerthaler 1988 [1981], 10.) Slovenska šola je to povezala z Andersenom in predvidela, da je mogoče povezovati tudi istovrstne lestvice oziroma vrednosti, tj. sem-vrednost s sem-vrednostjo in sym-vrednost s

sym-vrednostjo. Nova pravila vzporejanja so štiri (Orešnik 2001). V paru dvojníc nastopa (v vsaki dvojnici) ena izmed naslednjih izbirnih možnosti:

- najmanj ena nizka sym-vrednost ($> \text{sym}$) teži po povezavi z najmanj še eno nizko sym-vrednostjo ($> \text{sym}$) in/ali z najmanj eno visoko sem-vrednostjo ($< \text{sem}$);
- najmanj ena visoka sym-vrednost ($< \text{sym}$) teži po povezavi z najmanj še eno visoko sym-vrednostjo ($< \text{sym}$) in/ali z najmanj eno nizko sem-vrednostjo ($> \text{sem}$);
- najmanj ena nizka sem-vrednost ($> \text{sem}$) teži po povezavi z najmanj še eno nizko sem-vrednostjo ($> \text{sem}$) in/ali z najmanj eno visoko sym-vrednostjo ($< \text{sym}$);
- najmanj ena visoka sem-vrednost ($< \text{sem}$) teži po povezavi z najmanj še eno visoko sem-vrednostjo ($< \text{sem}$) in/ali z najmanj eno nizko sym-vrednostjo ($> \text{sym}$).

Pravila, izhajajoča iz povezav med istovrstnimi, bodisi nasprotnimi bodisi bližnjimi kategorijami, so torej razširitev osnovnega povezovalnega načela. Če ta pravila skušamo predstaviti bolj razvidno, govorimo o šestih načinih prirejanja vrednosti:

- $> \text{sem}$ teži po povezavi z $> \text{sem}$ in $> \text{sym}$;
- $< \text{sem}$ teži po povezavi z $< \text{sem}$ in $> \text{sym}$;
- $> \text{sym}$ teži po povezavi z $> \text{sym}$ in $< \text{sem}$;
- $< \text{sym}$ teži po povezavi z $< \text{sym}$ in $> \text{sem}$.

Če se izrazimo z lestvicami, pridemo do naslednjega sklepanja (Orešnik 2001, 229): Iz para lestvic $> \text{sem}$ (A, B) in $> \text{sem}$ (X, Y) je mogoče zaključiti: A se veže z X in B se veže z Y. Enako sledi iz para lestvic $> \text{sem}$ (A, B) in $> \text{sym}$ (Y, X): A se veže z X in B se veže z Y.

Prek lestvic naravnosti ne povezujemo dvojníc, temveč vrednosti parametrov, s katerimi dvojnici opisujemo, in jima tako posredno določamo vrednost.

ZGLED:

Dogodki, ubesedeni v časovnih odvisnikih, ki jih uvajata veznika *dokler* in *dokler ne*, so z dogodki, ubesedenimi v soodnosnih nadrednih stavkih, bodisi sočasni bodisi nesočasni – in to ne glede na glagolski vid uporabljenega glagola. V primerih, ko gre za sočasnost glavnega in odvisnega stavka, nastopa veznik *dokler*, npr. *tepel ga je, dokler je ležal nepremično*, v primerih, ko gre za nesočasnost glavnega in odvisnega stavka, pa nastopa veznik *dokler ne*, npr. *tepel ga je, dokler ni ležal nepremično*. Lestvici $> \text{sem}$ (*dokler, dokler ne*) / časovni veznik in $> \text{sem}$ (+, –) / sočasnost glavnega in odvisnega stavka povežemo v skladu s predpostavkami slovenske teorije jezikovne naravnosti po pravilih $> \text{sem}$ teži po povezavi z drugim $> \text{sem}$ in $< \text{sem}$ teži po povezavi z drugim $< \text{sem}$. Posledice se glasijo: Če je v okviru časovnih podredij kaka razlika med tistimi odvisniki, ki jih uvaja veznik *dokler*, in tistimi, ki jih uvaja vezniška zveza *dokler ne*, tako da je en tip odvisnikov sočasen z glavnim stavkom, drugi tip odvisnikov pa ni sočasen z glavnim stavkom, potem so odvisniki, ki jih uvaja veznik *dokler*, tisti, ki težijo po tem, da bi bili sočasni z glavnim stavkom, in odvisniki, ki jih uvaja vezniška zveza *dokler ne*, tisti, ki težijo po tem, da ne bi bili sočasni z glavnim stavkom.

Iz posledic je razvidno, da cilj in rezultat povezovanja vrednosti lestvic na

podlagi danega gradiva in predpostavk slovenske teorije ni napoved dvojnosti, temveč da potem, ko ugotovimo obstoj dvojnic (*dokler, dokler ne*) in definiramo njuno razlikovalno lastnost (+/- sočasnost glavnega in odvisnega stavka, ki ga veznika uvajata), določimo, pri katerem od veznikov je večja verjetnost, da bo uvajal z glavnim stavkom sočasni odvisnik, oziroma pri katerem od veznikov je večja verjetnost, da bo uvajal z glavnim stavkom nesočasni odvisnik.

Z nakazanim povezovanjem lestvic je mogoče izreči napoved vedênja tudi za nejezikovne procese. (Prim. Orešnik 2001, 229.)

Metoda povezovanja vrednosti je pokazala, da formalni model lestvic, ki jih je v svojih delih uporabljala zlasti celovška veja teorije (Mayerthaler 1988 [1981]; Mayerthaler idr. 1998), ne zadostuje vsem razsežnostim (obliko)skladijskega gradiva, in upravičila uvedbo pojma »predloga osnovne lestvice« (Orešnik 2000), iz katere sta bili izpeljani lestvici oziroma »izpeljani predlogi« osnovne lestvice. Pomembna novost, ki jo je glede na Mayerthalerjevo pojmovanje lestvic naravnosti vpeljala slovenska veja teorije jezikovne naravnosti, je, da uporablja le tiste osnovne lestvice, ki jih zmore utemeljiti na podlagi opisanih devetih meril. Utemeljuje se samo vsaka osnovna lestvica, za izpeljane lestvice pa velja, da so dobre (utemeljene), že če so pravilno tvorjene iz neke utemeljene osnovne lestvice.

Z izrazom **izpeljava** v slovenski teoriji poimenujemo sosledje predpostavk teorije naravnosti, s pomočjo katerih je na deduktivni način podana napoved jezikovnega vedênja obravnavanih dvojnic. Vsaka izpeljava sestoji iz štirih predpostavk:

1. **opis gradiva** (razlikovalna predstavitev jezikovnih razmer, v katerih se pojavljajo dvojnice),
2. **navedba skladijskih dvojnic** (izpostavitev dela gradiva, za katerega je teorija zmožna napovedati, s katero od določenih razlikovalnih lastnosti se bo vsaka od dvojnic povezala),
3. **domneve teorije jezikovne naravnosti** (izražene so z najmanj dvema utemeljenima lestvicama naravnosti), in
4. **domneve slovenske teorije jezikovne naravnosti** (prikaz možnosti povezovanja v lestvicah v skladu s predpostavkama, da se visoka sem-vrednost povezuje z drugo visoko sem-vrednostjo in nizka sem-vrednost z drugo nizko sem-vrednostjo).

Vse navedene predpostavke se izidejo v **posledicah**, v katerih je napovedano, kako se vedejo dvojnice v danem jezikovnem okolju. Z napovedjo je povedano, da je vedênje dvojnic v danih jezikovnih razmerah predvidljivo s pomočjo naravnih parametrov, ki jih je mogoče empirično ugotoviti. Vsaka izpeljava se izteče v dve posledici, in sicer ne glede na to, da je na podlagi danega gradiva v izpeljavi mogoče izpostaviti več domnev teorije jezikovne naravnosti: posledice namreč izhajajo iz razlikovalnih lastnosti vsake od dvojnic. V posledicah je z glagolom *težiti* nakazana težnja, usmerjenost nekega pojava: X je tisti, ki teži po povezavi z A, kar pomeni, da se X povezuje pretežno z A. Izjeme, ki jih dopušča ta ubeseditev, izhajajo iz možnosti, da bi se X (izjemoma, tj. v posebnih ali običajnih okoliščinah) povezoval tudi z B ali da bi se Y povezoval z A. V slovenski teoriji jezikovne naravnosti je

namreč predvidena okoliščina, da porazdelitev nekega jezikovnega gradiva ni absolutna, temveč se na podlagi upoštevanja različnih okoliščin nagiba na eno področje. Mnogokrat je za pravilno oceno »gostote« nekega jezikovnega pojava nujna ustrezna interpretacija danega gradiva.

3 Izpeljave

S stališča slovenske teorije jezikovne naravnosti bodo v naslednjih petih izpeljavah (I–V) opisani sledeči razlikovalni jezikovni parametri, ki se nanašajo na večjo naravnost za govorca, torej na sem-naravnost:

1. Ednina je najbolj naravno slovnično število.

Lestvica > **sem (+, –) / slovnično število ednina** je utemeljena s tipološkim načelom (kot najbolj naravno število je po jezikih sveta najbolj razširjeno) in z načelom najmanjšega napora (ednina pogosto ni posebej kodirana, druga števila pa so). Zaporedje v lestvici slovničnih števil, tj. > **sem (ednina, množina, dvojina, trial/pavkal)**, je formuliral že Greenberg (1966, univerzalija 94): Če ima jezik trial/pavkal, potem ima tudi dvojino. Če ima jezik dvojino, potem ima tudi množino. Če ima jezik množino, potem ima tudi ednino.

2. Po naravnosti si skloni v imenovalniško-tožilniških jezikih sledijo v naslednjem zaporedju: > **sem (imenovalnik, tožilnik, dajalnik, roditeljski, drugi skloni)**. Tako sklonsko lestvico navaja že Mayerthaler (Mayerthaler idr. 1998, 167) in jo tipološko utemelji z naslonitvijo na Jakobsonovo pojmovanje. S tipološkega stališča so različne sklonske oblike med seboj v implikativno-hierarhičnem razmerju. Lestvico z enakim zaporedjem sklonov navaja tudi Orešnik (1992, 108) po Primusovi: »Obstaja takale lestvica sklonov: imenovalnik, tožilnik, dajalnik, predložni sklon.« Utemeljitev te lestvice je tipološka, giblje pa se le v območju imenovalniško-tožilniških jezikov. Naravnost sklonov je najbolj razvidna na osnovi primerjanja predložnih, tj. neosnovnih sklonov z obveznim predlogom, in nepredložnih, tj. osnovnih sklonov. V primerih, ko govorimo o predložnosti sklonov, se zaradi večje razvidnosti le-teh uveljavlja tudi načelo najmanjšega napora.

3. **Primernik je naravnejši od presežnika.** Presežnik se dostikrat tvori iz primernika, slovenski presežniki pa so celo vedno tvorjeni iz primernikov, npr. *manjši – najmanjši*. Trditev ponazarjata tudi francoščina (*bon* 'dober' – *meilleur* 'boljši' – *le meilleur* 'najboljši') in angleščina (*bad* 'slab' – *worse* 'slabši' – *the worst* 'najslabši').

> sem (osnovnik, primernik, presežnik)

Osnovnik je najbolj naraven in presežnik najmanj naraven. (Prim. Mayerthaler 1988 [1981], 11.)

4. Uporaba sonavezovanja je naravnejša od njegove neuporabe.

Sonavezovanje je pojmovano kot znotrajjezikovno podeljevanje kazalcev navezovanja in kot »potek«. V skladu z načelom rabe kategorije oziroma izvedbe poteka je izvedba poteka bolj naravna od njegove neizvedbe. Sonavezovanje je kot bolj naravno mogoče utemeljiti tudi z načelom najmanjšega napora, ker gre pri navezovanju za ponavljanje. Za govorca je manj naporno ubesediti ponovitev kot

izvirnik, saj ponovitev lažje priključuje iz spomina kot izvirnik. Ponovitve so deloma avtomatizirane in zato zahtevajo manj kognitivnega napora

Razmerja pri sonavezovanju so naslednja:

- A_i B_j govorimo o navezovanju,
 A_i B_i govorimo o sonavezovanju,
 A_i B_i / j govorimo o izbirnem sonavezovanju.

5. S stališča govornika so skladijske enote s pestrimi pomeni bolj naravne.

Govorniku za ubesedovanje posameznih pomenov ni treba skrbno izbirati izraznih možnosti, če je dopuščeno, da ima skladijska enota več pomenov. Govornik namreč vložiti manj napora v ubesedovanje, če mu ni treba paziti na pomensko enoumnost ubesedenega.

Pomenske lestvice so zapisane v različnih oblikah – upoštevajoč gradivske okoliščine (> **sem (več, manj) / pomenov skladijske enote**). Pestrost pomenov je večja pri bolj naravnih skladijskih enotah. S stališča ogovorjenega je upoštevanje načela *one form – one meaning* ugodno, ker je na ta način olajšano razumevanje in je prispevano k manjši dvoumnosti. Ogovorjeni za razumevanje povedanega uporabi manj napora, če so skladijske enote bolj enoumne, ponujajo manj interpretativnih možnosti in imajo bolj specializiran pomen.

Vsa ta načela temeljijo na Mayerthalerjevem načelu »ena oblika – en pomen« (*one form – one meaning*) ali načelu enotnega ukodiranja (*principle of uniform encoding*) oz. načelu vzajemne enoumnosti (*biuniqueness*), ki izhaja iz ameriškega strukturalizma. Mayerthaler (1988 [1981], 49) načelo enotnega ukodiranja utemeljuje s percepcijsko težnjo človeških možganov, s težnjo oz. zmožnostjo videti predmet v nespremenljivi obliki ne glede na okoliščine, v katerih se nahaja opazovalec (*object constancy*).

6. Kar je bolj včlenjeno v stavek, je s stališča govornika bolj ugodno, zato je bolj sem-naravno. Prototipično so besede dobro včlenjene v stavek.

OPIS GRADIVA ZA VSE IZPELJAVE:

V primerjalnih skladijskih zgradbah nastopata primerjani skladijski enoti (največkrat samostalniški zvezi) v vlogi objekta primerjanja (primerjani člen) in v vlogi merila (standarda) (prim. Stassen 2001, 993). Drugo primerjano skladijsko enoto (merilo) spremlja t. i. primerjalna beseda, ki je v slovenščini bodisi primerjalni veznik *kot* (*desno nogo ima krajšo kot levo*) bodisi predlog, tj. *od* (*desno nogo ima krajšo od leve*), *med* (*Tine je največji med sošolci*) in *izmed* (*Tine je največji izmed sošolcev*). (Prim. Toporišič 2000, 623.) V primerjalnih skladijskih zgradbah nastopa pridevnik navadno v neosnovniški obliki, v primerjani (npr. *desno nogo ima krajšo kot levo*) ali presežniku (npr. *Urška je bila najlepša med plesalkami*), vendar to ni nujno (npr. *razumeta se kot brata*). Zgledi so povzeti po *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* in Toporišiču (2000, 623).

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI 11.2005.1

OBJEKT PRIMERJANJA	PRIDEVNIK	PRIMERJALNA BESEDA	MERILO (STANDARD)
<i>desna noga</i>	<i>krajša</i>	<i>kot</i>	<i>leva</i>
<i>Tine</i>	<i>največji</i>	<i>od</i>	<i>sošolcev</i>
<i>Urška</i>	<i>najlepša</i>	<i>med</i>	<i>plesalkami</i>

I. OPIS GRADIVA. Če je samostalniška zveza, ki nastopa v vlogi merila, v ednini, je v primerjalni skladijski zgradbi mogoče uporabiti samo primerjalni veznik *kot* in predlog *od*, npr. *desno nogo ima krajšo kot levo*, *desno nogo ima krajšo od leve*, ne pa tudi predloga *med* (*izmed*): **desno nogo ima krajšo izmed leve* – **desno nogo ima krajšo med levo*. Izpeljava je gradivsko omejena na en par, tj. predloga *od* in *med*.

SKLADENJSKI DVOJNICI: predloga *od* in *med* v primerjalni skladijski zgradbi z edninsko samostalniško zvezo, ki nastopa v vlogi merila.

1 DOMNEVE TEORIJE JEZIKOVNE NARAVNOSTI:

1.1 > sem (*od*, *med*)

Tj., glede na kognitivno zapletenost je predlog *od* bolj naraven kot predlog *med*. – UTEMELJENO Z NAČELOM NAJMANJŠEGA NAPORA IN TIPOLOŠKIM NAČELOM: Predlog *med* je glasovno obilnejši od predloga *od*. Soodnosni odvisni sklon predloga *od* je roditelj, ta pa je naravnejši od orodnika, ki je (poleg tožilnika) odvisni sklon predloga *med*.

POSEBNI PRIMER od 1.1:

1.1.1 > sem (samo *od*, *med* & *od*)

Tj., glede na kognitivno zapletenost so razmere, v katerih rabimo samo predlog *od*, naravnejše kot razmere, v katerih rabimo predloga *od* ali *med*. – Lestvica je primerek predloge > sem (A, A + B). Gl. pojasnilo v opombi te izpeljave.

1.2 > sem (+, –) / slovnično število ednina

Tj., glede na kognitivno zapletenost je ednina najbolj naravno slovnično število. (Prim. Greenberg 1966, 31–37.) – UTEMELJENO S TIPOLOŠKIM NAČELOM IN Z NAČELOM NAJMANJŠEGA NAPORA: Najbolj naravno je število, ki ima najširše področje rabe. Ednina pogosto ni posebej kodirana, druga števila pa so.

2 DOMNEVI SLOVENSKE TEORIJE JEZIKOVNE NARAVNOSTI:

2.1 > sem teži po povezavi z drugim > sem

2.2 < sem teži po povezavi z drugim < sem

3 POSLEDICE:

Iz 1.1.1, 1.2 in 2.1 se da sklepati:

3.1 Če je v okviru skladijskih primerjalnih zgradb kak razloček med zgradbami, v katerih kot primerjalna beseda nastopa samo predlog *od*, in zgradbami, v katerih kot primerjalni besedi nastopata predloga *od* ali *med*, tako da je pri enih samostalniška zveza, ki nastopa v vlogi merila, v ednini, pri drugih pa v neednini, potem so zgradbe, v katerih kot primerjalna beseda nastopa samo

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI 11-2005-1

predlog *od*, tiste, ki težijo po tem, da bi imele samostalniško besedo, ki nastopa v vlogi merila, v ednini.

Iz 1.1.1, 1.2 in 2.2 se da sklepati:

3.2 Če je v okviru skladenjskih primerjalnih zgradb kak razloček med zgradbami, v katerih kot primerjalna beseda nastopa samo predlog *od*, in zgradbami, v katerih kot primerjalni besedi nastopata predloga *od* ali *med*, tako da je pri enih samostalniška zveza, ki nastopa v vlogi merila, v ednini, pri drugih pa v neednini, potem so zgradbe, v katerih kot primerjalna beseda nastopata predloga *od* ali *med*, tiste, ki težijo po tem, da bi imele samostalniško besedo, ki nastopa v vlogi merila, v neednini.

4 OPOMBA. Pojasnilo k lestvici s predlogo $> \text{sem (A, A + B)}$.

Premik gradivskega jedra slovenske teorije jezikovne naravnosti iz oblikoslovja v skladnjo in razširitev na področje oblikoskladnje sta spodbudila nekaj metodoloških sprememb, izhajajočih iz narave (obliko)skladenjskih dvojnic. Medtem ko so imele vse Mayerthalerjeve lestvice osnovno (golo) obliko, je Orešnik ob delu z oblikoskladenjskimi in skladenjskimi zgledi ugotovil, da samo z osnovnima lestvicama ne more zajeti vseh možnosti v obstoječih razmerah. Izkazalo se je, da so razmere, v katerih nastopa bolj naravna enota sama, bolj naravne kot razmere, v katerih nastopata bolj naravna in manj naravna enota hkrati; te razmere pa so bolj naravne kot tiste, v katerih nastopa manj naravna enota sama. Iz krovne lestvice $> \text{sem (A, A + B, B)}$ je Orešnik naredil dve izpeljani predlogi $> \text{sem (A + B, B)}$ in $> \text{sem (A, A + B)}$ ter sprejel stališče, da sta izpeljani lestvici dobri, pravilno tvorjeni, če je taka tudi soodnosna osnovna lestvica $> \text{sem (A, B)}$. Ubeseditve izpeljanih lestvic s predlogama $> \text{sem (A, A + B)}$ in $> \text{sem (A + B, B)}$ ne odražajo vrednostnega razmerja med obema elementoma lestvice, temveč odražajo večjo ali manjšo naravnost razmer, v katerih nastopajo elementi osnovne lestvice. Zato ob ubeseditvi take lestvice ne moremo govoriti o bolj naravni rabi elementa A in manj naravni rabi elementa B, temveč je treba ubeseditve razumeti kot pojasnilo o *večji ali manjši naravnosti razmer*, v katerih nastopata tako element A kot element B.

II. OPIS GRADIVA. Če je samostalniška zveza, ki nastopa v vlogi merila, v množini, je v primerjalni skladenjski zgradbi ob primerjalni besedi *kot* mogoče rabiti pridevnik v primerniku, ob *od* pridevnik v primerniku ali presežniku, ob *med* ali *izmed* pa samo pridevnik v presežniku: *Tine je slabši kot sošolci*, *Tine je slabši od sošolcev* – *Tine je najslabši od sošolcev*, *Tine je najslabši med sošolci* – *Tine je najslabši izmed sošolcev* proti **Tine je slabši med sošolci* in **Tine je slabši izmed sošolcev*. Izpeljava je gradivsko omejena na en par, tj. *od* in *med*.

SKLADENJSKI DVOJNICI: predloga *od* in *med* kot primerjalni besedi ter primernik in presežnik kot pridevniški stopnji v skladenjski primerjalni zgradbi z množinsko samostalniško zvezo, ki nastopa v vlogi merila.

1 DOMNEVE TEORIJE JEZIKOVNE NARAVNOSTI:

1.1 $> \text{sem (od, med)}$

Tj., glede na kognitivno zapletenost je predlog *od* bolj naraven kot predlog

med. – UTEMELJENO Z NAČELOM NAJMANJŠEGA NAPORA IN TIPOLOŠKIM NAČELOM: Predlog *med* je glasovno obilnejši od predloga *od*. Soodnosni odvisni sklon predloga *od* je rodilnik, ta pa je naravnejši od orodnika, ki je (poleg tožilnika) odvisni sklon predloga *med*.

1.2 > sem (primernik, presežnik)

Tj., glede na kognitivno zapletenost je primernik bolj naraven kot presežnik. – UTEMELJENO Z NAČELOM NAJMANJŠEGA NAPORA: Primerniške zgradbe so v povprečju preprostejše od presežniških, zato jih ubesedujemo z manj napora. (Prim. Mayerthaler 1988 [1981], 11.)

POSEBNI PRIMER od 1.2:

1.2.1 > sem (primernik & presežnik, samo presežnik)

Tj., glede na kognitivno zapletenost so razmere, v katerih rabimo primernik in presežnik, naravnejše kot razmere, v katerih rabimo samo presežnik. – Lestvica je primerek predloge > sem (A + B, B).

2 DOMNEVI SLOVENSKE TEORIJE JEZIKOVNE NARAVNOSTI:

2.1 > sem teži po povezavi z drugim > sem

2.2 < sem teži po povezavi z drugim < sem

3 POSLEDICE:

Iz 1.1, 1.2.1 in 2.1 se da sklepati:

3.1 Če je v okviru primerjalnih skladijskih zgradb, pri katerih je samostalniška zveza, ki nastopa v vlogi merila, v množini, kak razloček med zgradbami, v katerih kot primerjalna beseda nastopa predlog *od*, in zgradbami, v katerih kot primerjalna beseda nastopa predlog *med*, tako da ene zgradba dopuščajo rabo primernika in presežnika, druge pa samo rabo presežnika, potem so zgradbe, v katerih kot primerjalna beseda nastopa predlog *od*, tiste, ki težijo po tem, da bi dopuščale rabo primernika in presežnika.

Iz 1.1, 1.2.1 in 2.2 se da sklepati:

3.2 Če je v okviru primerjalnih skladijskih zgradb, pri katerih je samostalniška zveza, ki nastopa v vlogi merila, v množini, kak razloček med zgradbami, v katerih kot primerjalna beseda nastopa predlog *od*, in zgradbami, v katerih kot primerjalna beseda nastopa predlog *med*, tako da ene zgradba dopuščajo rabo primernika in presežnika, druge pa samo rabo presežnika, potem so zgradbe, v katerih kot primerjalna beseda nastopa predlog *med*, tiste, ki težijo po tem, da bi dopuščale samo rabo presežnika.

III. OPIS GRADIVA. Če je samostalniška zveza, ki nastopa v vlogi merila, v dvojini, se glede na primerjalni besedi *kot* in *od* spreminja navezovalno razmerje med primerjano besedo in besedo, ki nastopa v vlogi merila, npr. *Tine_i je večji kot brata_{j,k}* (ni sonavezovanja) proti *Tine_i je večji od bratov_{j,k / i,j}* (izbirno navezovanje). Pomen stavka, v katerem je uporabljen primerjalni veznik *kot*, je 'Tine je večji, kot sta brata' – *Tine_i je večji kot brata_{j,k}*; stavek, v katerem je uporabljen predlog *od*, pa ima dva pomena, in sicer: 'Tine je večji, kot sta brata' ali 'Tine je eden od dveh bratov, in to večji' – *Tine_i je večji od bratov_{j,k / i,j}*.

SKLADENJSKI DVOJNICI: primerjalni besedi *od* in *kot* in njun vpliv na navezovanje, če je samostalniška zveza, ki nastopa v vlogi merila, v dvojini.

1 DOMNEVE TEORIJE JEZIKOVNE NARAVNOSTI:

1.1 > sem (*od*, *kot*)

Tj., glede na kognitivno zapletenost je bolj naraven predlog *od* kot veznik *kot*. – UTEMELJENO Z NAČELOM VČLENJENOSTI V STAVEK IN NAČELOM NAJMANJŠEGA NAPORA: Predlog *od* je kot predlog bolje včlenjen v stavek kot veznik *kot*, saj uvaja predložno zvezo, *kot* pa predložno zvezo ali stavek. Kar je bolj včlenjeno v stavek, je s stališča govorca bolj ugodno, zato je bolj sem-naravno. Prototipično so besede dobro včlenjene v stavek. Veznik *kot* je glasovno obilnejši od predloga *od*.

1.2 > sem (+, –) / sonavezovanje

Tj., glede na kognitivno zapletenost je sonavezovanje bolj naravno od ne-sonavezovanja. – UTEMELJENO Z NAČELOM SPECIALIZIRANE RABE, Z NAČELOM NAJMANJŠEGA NAPORA IN NAČELOM RABE KATEGORIJE ALI IZVEDBE POTEKA: Za sonavezovanje uporabljamo specializirana skladenjska sredstva, npr. povratno svojilni zaimek *svoj*. Tisto, kar se navezuje, je ponovitev tistega, na kar se navezuje (tj. posnemanje). Sonavezovanje je kot podeljevanje kazalcev navezovanja potek.

POSEBNI PRIMER od 1.2:

1.2.1 > sem (+/–, –) / sonavezovanje

Tj., glede na kognitivno zapletenost so bolj naravne razmere, v katerih je sonavezovanje izbirno, kot razmere, v katerih sonavezovanja ni. – Lestvica je primerek predloge > sem (A + B, B).

2 DOMNEVI SLOVENSKE TEORIJE JEZIKOVNE NARAVNOSTI:

2.1 > sem teži po povezavi z drugim > sem

2.2 < sem teži po povezavi z drugim < sem

3 POSLEDICE:

Iz 1.1, 1.2.1 in 2.1 se da sklepati:

3.1 Če je v okviru skladenjskih primerjalnih zgradb, pri katerih je samostalniška zveza, ki nastopa v vlogi merila, v dvojini, kak razloček med zgradbami, v katerih kot primerjalna beseda nastopa predlog *od* (*Tine_i je večji od bratov_{j,k/i,j}*), in zgradbami, v katerih kot primerjalna beseda nastopa veznik *kot* (*Tine_i je večji kot brata_{j,k}*), tako da je v enih zgradbah sonavezovanje izbirno, v drugih pa sonavezovanja ni, potem so zgradbe, v katerih kot primerjalna beseda nastopa predlog *od*, tiste, ki težijo po tem, da bi bilo sonavezovanje izbirno.

Iz 1.1, 1.2.1 in 2.2 se da sklepati:

3.2 Če je v okviru skladenjskih primerjalnih zgradb, pri katerih je samostalniška zveza, ki nastopa v vlogi merila, v dvojini, kak razloček med zgradbami, v katerih kot primerjalna beseda nastopa predlog *od* (*Tine_i je večji od bratov_{j,k/i,j}*), in zgradbami, v katerih kot primerjalna beseda nastopa veznik *kot* (*Tine_i je večji kot brata_{j,k}*), tako da je v enih zgradbah sonavezovanje izbirno, v drugih pa sonavezovanja ni, potem so zgradbe, v katerih kot primerjalna beseda nastopa veznik *kot*, tiste, ki težijo po tem, da sonavezovanja ne bi bilo.

IV. OPIS GRADIVA. Sonavezovalno razmerje se spremeni, če uporabimo v stavkih, kjer kot primerjalna beseda nastopa predlog *od*, povratni svojilni zaimek *svoj*, npr. *Tine_i je večji od bratov_{j,k/i,j}* nasproti *Tine_i je večji od svojih bratov_{j,k}*.

SKLADENJSKI DVOJNICI: prisotnost in odsotnost povratnega svojilnega zaimka v stavkih, v katerih kot primerjalna beseda nastopa predlog *od*.

1 DOMNEVE TEORIJE JEZIKOVNE NARAVNOSTI:

1.1 > sem (–, +) / povratni svojilni zaimek

Tj., glede na kognitivno zapletenost je odsotnost povratnega svojilnega zaimka bolj naravna od njegove prisotnosti. – UTEMELJENO Z NAČELOM NAJMANJŠEGA NAPORA: Govorec ubeseduje manj razvidne skladenjske enote z manj napora.

1.2 > sem (+, –) / sonavezovanje

Tj., glede na kognitivno zapletenost je sonavezovanje bolj naravno od ne-sonavezovanja. – UTEMELJENO Z NAČELOM SPECIALIZIRANE RABE, Z NAČELOM NAJMANJŠEGA NAPORA IN NAČELOM RABE KATEGORIJE ALI IZVEDBE POTEKA: Za sonavezovanje uporabljamo specializirana skladenjska sredstva, npr. povratno svojilni zaimek *svoj*. Tisto, kar se navezuje, je ponovitev tistega, na kar se navezuje (tj. posnemanje). Sonavezovanje je kot podeljevanje kazalcev navezovanja potek.

POSEBNI PRIMER od 1.2:

1.2.1 > sem (+/–, –) / sonavezovanje

Tj., glede na kognitivno zapletenost so bolj naravne razmere, v katerih je sonavezovanje izbirno, kot razmere, v katerih sonavezovanja ni. – Lestvica je primerek predloge > sem (A + B, B).

2 DOMNEVI SLOVENSKE TEORIJE JEZIKOVNE NARAVNOSTI:

2.1 > sem teži po povezavi z drugim > sem

2.2 < sem teži po povezavi z drugim < sem

3 POSLEDICE:

Iz 1.1, 1.2.1 in 2.1 se da sklepati:

3.1 Če je v okviru skladenjskih primerjalnih zgradb, v katerih kot primerjalna beseda nastopa predlog *od*, kak razloček med zgradbami, v katerih ni povratnega svojilnega zaimka (*Tine_i je večji od bratov_{j,k/i,j}*), in zgradbami, v katerih je uporabljen povratni svojilni zaimek (*Tine_i je večji od svojih bratov_{j,k}*), tako da je v enih zgradbah sonavezovanje izbirno, v drugih pa sonavezovanja ni, potem so zgradbe, v katerih ni uporabljen povratni svojilni zaimek, tiste, ki težijo po tem, da bi bilo sonavezovanja izbirno.

Iz 1.1, 1.2.1 in 2.2 se da sklepati:

3.2 Če je v okviru skladenjskih primerjalnih zgradb, v katerih kot primerjalna beseda nastopa predlog *od*, kak razloček med zgradbami, v katerih ni povratnega svojilnega zaimka (*Tine_i je večji od bratov_{j,k/i,j}*), in zgradbami, v katerih je uporabljen povratni svojilni zaimek (*Tine_i je večji od svojih bratov_{j,k}*), tako da je v enih zgradbah sonavezovanje izbirno, v drugih pa sonavezovanja ni, potem so zgradbe, v katerih je uporabljen povratni svojilni zaimek, tiste, ki težijo po tem, da sonavezovanja ne bi bilo.

4 OPOMBA. Povratni svojilni zaimek *svoj* se seveda navezuje na osebek (*Tine*).

V. OPIS GRADIVA. Primerjalne skladijske zgradbe, ki jih ponazarja tip stavkov *ljubim brata bolj kot sestra, ljubim brata bolj kot sestro, ljubim brata bolj od sestre*, se razlikujejo v zmožnosti pomenskega ponatančenja in v skladijski razširljivosti. Pomen stavka, kjer uporabljamo primerjalni veznik *kot*, je nedvoumen: prvi stavek pomeni 'ljubim brata, bolj kot ga ljubi sestra', drugi stavek pa 'ljubim brata, bolj kot ljubim sestro'. V stavku s predlogom *od* pa moremo razbrati oba zgornja pomena. Razširljivost tipa stavkov *ljubim brata bolj kot sestra, ljubim brata bolj kot sestro* je precej večja, npr. *ljubim brata, bolj kot ga ljubi moja starejša sestra* ali *ljubim brata, bolj kot moja mala sestra ljubi mojega starejšega brata* ter *ljubim brata, bolj kot ljubim svojo starejšo sestro*, glede na tip stavkov *ljubim brata bolj od sestre*.

Skladijski dvojnici: različna razširljivost v tipih stavkov *ljubim brata bolj kot sestra, ljubim brata bolj kot sestro* in v tipu stavkov *ljubim brata bolj od sestre*.

1 DOMNEVE TEORIJE JEZIKOVNE NARAVNOSTI:

1.1 > sem (–[ena oblika – en pomen], +[ena oblika – en pomen])

Tj., glede na kognitivno zapletenost je bolj naravna tista skladijska enota, ki ne ustreza načelu ena oblika – en pomen (*one form – one meaning*), kot skladijska enota, ki temu načelu ustreza. – UTEMELJENO Z NAČELOM NAJMANJŠEGA NAPORA: Govorec v ubesedovanje vloži manj napora, če mu ni treba biti pozoren na pomensko enumnost ubesedovanih skladijskih enot. S stališča ogovorjenega so skladijske enote, v katerih je upoštevano načelo *one form – one meaning*, bolj ugodne, ker olajšujejo razumevanje in prispevajo k manjši dvumnosti. Ogovorjeni laže izračuna, kaj je govorec želel povedati, če imajo besede samo en pomen, kot če imajo po več pomenov.

POSEBNI PRIMER od 1.1:

1.1.1 > sem (večpomenske, enopomenske) / skladijske enote

Tj., glede na kognitivno zapletenost so večpomenske skladijske enote bolj naravne od enopomenskih skladijskih enot. – UTEMELJENO Z NAČELOM NAJMANJŠEGA NAPORA: V interesu ogovorjenega je, da ima skladijska enota čim manj pomenov, saj mu razumevanje take skladijske enote povzroča manj napora.

POSEBNI PRIMER od 1.1.1:

1.1.1.1 > sem (*ljubim brata bolj od sestre; ljubim brata bolj kot sestra, ljubim brata bolj kot sestro*)

Tj., glede na kognitivno zapletenost je tip stavkov *ljubim brata bolj od sestre* bolj naraven od tipa *ljubim brata bolj kot sestra, ljubim brata bolj kot sestro*.

1.2 > sem (manj razširljiva, bolj razširljiva) / skladijska enota

Tj., glede na kognitivno zapletenost so skladijsko manj razširljive enote bolj naravne od skladijsko bolj razširljivih. – UTEMELJENO Z NAČELOM NAJMANJŠEGA NAPORA: V interesu govorca je čim manjša razširljivost skladijskih enot in posledično čim manjši napor pri ubesedovanju.

1.3 > sem (*od, kot*)

Tj., glede na kognitivno zapletenost je bolj naraven predlog *od* kot veznik

kot. – UTEMELJENO Z NAČELOM VČLENJENOSTI V STAVEK IN NAČELOM NAJMANJŠEGA NAPORA: Predlog *od* je kot predlog bolje včlenjen v stavek kot veznik *kot*, saj uvaja predložno zvezo, *kot* pa predložno zvezo ali stavek. Veznik *kot* je glasovno obilnejši od predloga *od*.

2 DOMNEVI SLOVENSKE TEORIJE JEZIKOVNE NARAVNOSTI:

2.1 > sem teži po povezavi z najmanj še enim > sem

2.2 < sem teži po povezavi z najmanj še enim < sem

3 POSLEDICE:

Iz 1.1.1.1, 1.2, 1.3 in 2.1 se da sklepati:

3.1 Če je v okviru primerjalnih skladenjskih zgradb kaka razlika med stavki, v katerih kot primerjalna beseda nastopa predlog *od* (*ljubim brata bolj od sestre*), in stavki, v katerih kot primerjalna beseda nastopa veznik *kot* (*ljubim brata bolj kot sestra*, *ljubim brata bolj kot sestro*), tako da je ena vrsta stavkov skladenjsko bolj razširljiva in druga vrsta skladenjsko manj razširljiva, ter tako, da je ena vrsta stavkov večpomenska, druga pa enopomenska, potem so stavki, v katerih kot primerjalna beseda nastopa predlog *od*, tisti, ki težijo po tem, da bi bili skladenjsko manj razširljivi in večpomenski.

Iz 1.1.1.1, 1.2, 1.3 in 2.2 se da sklepati:

3.2 Če je v okviru primerjalnih skladenjskih zgradb kaka razlika med stavki, v katerih kot primerjalna beseda nastopa veznik *kot* (*ljubim brata bolj kot sestra*, *ljubim brata bolj kot sestro*), in stavki, v katerih kot primerjalna beseda nastopa predlog *od* (*ljubim brata bolj od sestre*), tako da je ena vrsta stavkov skladenjsko bolj razširljiva in druga vrsta skladenjsko manj razširljiva, ter tako, da je ena vrsta stavkov enopomenska, druga pa večpomenska, potem so stavki, v katerih kot primerjalna beseda nastopa veznik *kot*, tisti, ki težijo po tem, da bi bili skladenjsko bolj razširljivi in enopomenski.

Sklepne ugotovitve

Izpeljave s primerjalnimi skladenjskimi strukturami temeljijo na naslednjih razlikovalnih parametrih:

- (1) Ednina je najbolj naravno slovnično število.
- (2) Po naravnosti si skloni v imenovalniško-tožilniških jezikih sledijo v naslednjem zaporedju: > sem (imenovalnik, tožilnik, dajalnik, rodilnik, drugi skloni).
- (3) Primernik je naravnejši od presežnika.
- (4) Uporaba sonavezovanja je naravnejša od njegove neuporabe. Sonavezovanje je pojmovano kot znotrajjezikovno podeljevanje kazalcev navezovanja in kot »potek«.
- (5) S stališča govorca so skladenjske enote s pestrimi pomeni bolj naravne.
- (6) Kar je bolje včlenjeno v stavek, je s stališča govorca bolj naravno.

Ta univerzalna dejstva, postavljena v instrumentarij teorije naravnosti, **prinašajo naslednje napovedi jezikovnega vedênja** v okviru slovenskih skladenjskih primerjalnih zgradb:

- Če kot primerjalna beseda nastopa samo predlog *od*, teži samostalniška zveza,

ki nastopa v vlogi merila, po tem, da bi bila v ednini. Če pa kot primerjalna beseda nastopata predloga *od* ali *med*, teži merilo po tem, da bi nastopalo v neednini.

- Če kot primerjalna beseda nastopa predlog *od*, teži v množini rabljena samostalniška beseda, ki nastopa v vlogi merila, po tem, da bi dopuščala rabo primernika in presežnika. Če pa kot primerjalna beseda nastopa predlog *med*, teži zgradba po tem, da bi dopuščala samo rabo presežnika.
- Če kot primerjalna beseda nastopa predlog *od*, teži v dvojini rabljena samostalniška beseda, ki nastopa v vlogi merila, po tem, da bi bilo v takih zgradbah sonavezovanje izbirno (*Tine_i je večji od bratov_{j,k/i,j}*). Če pa kot primerjalna beseda nastopa veznik *kot*, teži zgradba po tem, da bi sonavezovanja ne bilo (*Tine_i je večji kot brata_{j,k}*).
- Če je v zgradbah, v katerih kot primerjalna beseda nastopa predlog *od*, uporabljen povratni svojilni zaimek, teži ta zgradba po tem, da sonavezovanja ne bi bilo (*Tine_i je večji od svojih bratov_{j,k}*), če pa povratni svojilni zaimek ni uporabljen, težijo zgradbe po tem, da bi bilo sonavezovanje izbirno (*Tine_i je večji od bratov_{j,k/i,j}*).
- Stavki, v katerih kot primerjalna beseda nastopa predlog *od*, so tisti, ki težijo po tem, da bi bili skladenjsko manj razširljivi in večpomenski, medtem ko stavki, v katerih kot primerjalna beseda nastopa veznik *kot*, težijo po tem, da bi bili skladenjsko bolj razširljivi in enopomenski.

Seznam navedenk

- Andersen, Henning, 1986, IE *s after *i, u, r, k* in Baltic and Slavic, *Acta Linguistica Hafniensia*, København, 171–190.
- Andersen, Henning, 1972, Diphtongization, *Language*, 11–50.
- Dobrovoljc, Helena, 2003, *Preverba teorije o jezikovni naravnosti ob slovenskem (obliko)skladenjskem gradivu*, Doktorska naloga, Ljubljana: Filozofska fakulteta, [H. Majcenovič].
- Dressler, Wolfgang U., Willi Mayerthaler, Oswald Panagl in Wolfgang U. Wurzel, 1987, *Leitmotifs in natural morphology*, Amsterdam, John Benjamins.
- Fenk-Oczlon, Gertraud, 1991, Frequenz und Kognition – Frequenz und Markiertheit, *Folia Linguistica* 25, 361–394.
- Greenberg, Joseph H., 1966, *Language universals*, Haag, Mouton.
- Havers, Wilhelm, 1931, *Handbuch der erklärenden Syntax*, Heidelberg, Carl Winters, Universitätsbuchhandlung.
- Jakobson, Roman, 1932, Zur Struktur des russischen Verbums, *Charisteria Gvilelmo Mathesio*, Praga, Svmptibvs »Pražský linguistický kroužek«, 74–84.
- Jakobson, Roman, 1966, Quest for the Essence of Language, *Selected writings II*, Haag, Pariz, Mouton, 345–359.
- Mayerthaler, Willi, 1981, *Morphologische Natürlichkeit*, Wiesbaden, Athenaion. [Angleška verzija: Mayerthaler 1988.]

- Mayerthaler, Willi, 1988, *Morphological naturalness*, Ann Arbor: Karoma. [Prva objava 1981.]
- Mayerthaler, Willi, Günther Fliedl in Christian Winkler, 1998, *Lexikon der Natürlichkeitstheoretischen Syntax und Morphosyntax*, Tübingen, Stauffenburg.
- Orešnik, Janez, 1992, *Udeleženske vloge v slovenščini*, Ljubljana, SAZU.
- Orešnik, Janez, 1999, *Krepke in šibke dvojnice v skladnji*, Ljubljana, SAZU.
- Orešnik, Janez, 2001, *A predictable aspect of (morpho)syntactic variants*, Ljubljana, SAZU.
- Orešnik, Janez, 2003, Naturalness, Some Norwegian (morpho)syntactic examples, *Norsk Lingvistisk Tidsskrift*, 21, 57–70.
- Rosch, Eleanor, 1975, Cognitive Reference Points, *Cognitive Psychology* 7, 532–547.
- Shapiro, Michael, 1972, Explorations into Markedness, *Language* 48, 343–364.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika, 1970–1991, Ljubljana, SAZU – DZS.
- Stassen, Leon, 2001, Comparative constructions, *Language Typology and Language Universals*, Ur. M. Haspelmath idr., Berlin, de Gruyter.
- Toporišič, Jože, 2000, *Slovenska slovnica*, Maribor, Založba Obzorja.

Comparative Syntactic Structures from the Perspective of the Slovene Theory of Linguistic Naturalness

Summary

What is considered to be easier to comprehend for human brain is defined as more natural in natural linguistics. The Slovene theory of linguistic naturalness represents an extension of the Klagenfurt school of linguistic naturalness and is able to predict linguistic behaviour. It focuses on the research of (morpho)syntactic synonymous expressions, i.e. variants, which have a different degree of naturalness. Variants are structures connected by the same superordinate category (i.e. a typical linking feature) and which differ in up to a maximum of two differentiating parameters. In the Slovene theory the doublets are described in terms of sem- and sym-values, where the speaker is interested in sem-naturalness and the listener in sym-naturalness. The natural linguistics describes both types of naturalness with scales of naturalness and with nine criteria. These criteria are based on the prepositions of brain functions in the areas of syntax and morphosyntax: (1) the principle of least effort, (2) the principle of prototype, (3) the principle of incorporatedness into the sentence, (4) the principle of frequency, (5) the principle of typology, (6) the principle of the size of the class, (7) the principle of specialized use, (8) the principle of the use of a category and the realization of the procedure, and (9) the principle of acceptability.

The Slovene theory of linguistic naturalness has introduced the correlation of values, e.g. the values of primary scales $> sem(A, B)$ and $> sem(C, D)$ link to each other as $A-C$ and $B-D$.

The deductions with comparative syntactic structures are based on the following parameters:

- (1) The singular is the most natural grammatical number.*
- (2) In the nominative-accusative languages the naturalness of the cases is as follows:
> sem (the nominative, the accusative, the dative, the genitive, other cases).*
- (3) The comparative is more natural than the superlative.*
- (4) It is more natural to use correlation than not to use it. Correlation is considered as an intralinguistic attribution of indicators of relation and as „a course of action».*
- (5) From the speaker's perspective polysemic syntactic units are more natural.*
- (6) Everything that is relatively firmly incorporated in a sentence is considered more natural by the speaker.*

The following predictions can be made:

- If only the preposition *od* is used as the comparing word the nominal phrase (representing the criterion) tends to be in the singular. If prepositions *od* or *med* are used the criterion tends to be used in any other number than the singular.*
- If the preposition *od* is used as the comparing word then the noun used in the plural tends to allow either the comparative or the superlative. If the preposition *med* is used, the construction tends towards allowing only the superlative.*
- If the preposition *od* is used as the comparing word the noun in the dual (representing the criterion) tends towards optional correlation (*Tine_i je večji od bratov_{j,k/i,j}*). If the conjunction *kot* is used as the comparing word, the structure tends towards having no correlation (*Tine_i je večji od brata_{j,k}*).*
- If in the structures where the preposition *od* is used as the comparing word the reflexive possessive pronoun is also present, the structure tends towards having no correlation (*Tine_i je večji od svojih bratov_{j,k}*); correlation is optional in structures without the reflexive possessive pronoun (*Tine_i je večji od bratov_{j,k/i,j}*).*
- The sentences where the comparing word is the preposition *od* tend towards having less possibilities for syntactic expandability and polysemy; on the other hand, the sentences with the conjunction *kot* used as the comparing word tend towards more syntactic expandability and monosemy.*

Helena Dobrovoljc, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana
E-pošta: HD@zrc-sazu.si